

بررسی فقهی و حقوقی افزایش جمعیت

(تاریخ دریافت ۱۴۰۰/۰۴/۱۵، تاریخ تصویب ۱۴۰۰/۱۰/۱۰)

دکتر خلیل الله احمدوند^۱

استادیار گروه الهیات، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی کرمانشاه، ایران

مهدیه بابایی تبار

دانشجوی کارشناسی ارشد رشته فقه و مبانی حقوق دانشگاه رازی کرمانشاه

چکیده

جمعیت از جمله مؤلفه های اصلی توسعه و پیشرفت هر کشوری است که باید همه سیاستها، راهبردها و برنامه ریزی ها بر اساس آن صورت گیرد. از این رو، شناخت اندازه جمعیت، رشد، ساختار سنی و جنسی و رسیدن به یک جمعیت متناسب امری اجتناب ناپذیر است. براساس نتایج سرشماری سال ۱۳۹۰، جمعیت ایران به هفتاد و پنج میلیون و صد و شصت و نه هزار نفر رسیده است. در قیاس آمارهای جمعیتی سال ۱۳۹۰ با نتایج سرشماری سال ۱۳۸۵، نرخ رشد جمعیت کاهش یافته است. این موضوع نگرانی ها را بابت کاهش رشد جمعیت و پیر شدن جمعیت کشور در سال های آتی افزایش داد؛ اعلام سیاست های افزایش جمعیت در ایران طی سال های گذشته در همین راستا مطرح گردید. از دیگر سو انسانها به عنوان عاملانی اجتماعی شرایط و امکانات جامعه را در پیوند با کنش های خود سنجیده و دست به عمل می زنند، از این رو، ارائه تحلیلی از جایگاه جمعیت در اسلام و نظام اسلامی، و اتخاذ رویکرد مناسب در این عرصه در کشور امری ضروری است. این پژوهش با رویکرد توصیفی و تحلیلی، درصدد بیان ضرورت افزایش جمعیت و در خصوص افزایش جمعیت نیز پیشنهادتی ارائه می نماید.

واژگان کلیدی: افزایش جمعیت، جمعیت، راهکارها، فرزندآوری

مقدمه

همواره بحث از جمعیت، پویایی و ابعاد آن، میزان رشد، ساختار سنی، باروری، مرگ و میر و مهاجرت، ازدیاد و یا کاهش و کنترل آن و نیز تنظیم، مدیریت و مهندسی زاد و ولد در خانواده و در طول تاریخ در عرصه‌های گوناگون اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی و... از جمله مباحث جذاب و چالش‌انگیز بوده است. حداقل قدمت این بحث را می‌توان به بیش از دو هزار و سیصد سال قبل یعنی به زمان افلاطون برگرداند. آنجا که وی در کتاب جمهور خود این بحث را این گونه مطرح کرده است که وقتی یک گروه نخبه حاکم بخواهد جامعه را هدایت کند، باید به مقوله جمعیت توجه نماید. «...هدف آنها حفظ تعداد میانگین جمعیت باشد. موارد بسیار دیگری نیز وجود دارد که باید مدنظر قرار گیرد. مواردی نظیر اثرات جنگ‌ها و بیماری‌ها و موارد مشابه که دولت می‌تواند با کمک آنها تا حد امکان از بزرگ یا کوچک شدن بیش از اندازه جمعیت جلوگیری کند.»^۱ اصولاً، موضوع جمعیت و مباحث پیرامون آن، به عنوان موضوعی راهبردی و استراتژیک، راز موفقیت حکومتها، حاکمان، و سیاستمداران می‌باشد؛ چراکه بدون اطلاع دقیق آنان از جمعیت قلمرو حکمرانی خود، موفقیت برای آنان بی‌معناست. در کشور ما، بحث کنترل جمعیت از طریق تنظیم خانواده، به ویژه پس از جنگ تحمیلی به عنوان یک سیاست راهبردی مطرح و اجرا گردید. موضوعی که با اجرای دقیق و بی‌کم و کاست آن، و غفلت مسئولان در ادامه، امروز جامعه ما را با چالش‌های بسیاری مواجه ساخته است. چالش‌های جمعیتی در قالب محورهای نظیر کاهش شدید باروری، کاهش نسبی جمعیت، تغییر سبک زندگی، .. تغییر ساختار سنی جمعیت و پیامدهای آن و آینده باروری در ایران مطرح و مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.^۲

به نظر می‌رسد، این چالش‌ها در هر جامعه‌ای ممکن است رخ نماید، اما با عنایت به وضعیت جغرافیایی و آب و هوایی و اقلیمی سرزمین پهناور ایران اسلامی و تنوع فصلی، و... این چالش

^۱ ر.ک: دوره آثار افلاطون، جمهور، ترجمه محمدحسن لطفی، تهران، خوارزمی، چاپ چهارم، ۱۳۹۰

^۲ صادقی، رسول، جمعیت و توسعه: ابعاد و چالش‌ها، تهران، مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیت آسیا و اقیانوسیه. ۱۳۸۸

ها ناشی از بی تدبیری و یا ناتوانی در بهره گیری از همه ظرفیت های داخلی کشور است؛ چراکه وضعیت و مشکلات موجود، با جمعیت کمتر از ۵۰ میلیون نیز وجود می داشت. واقعیت موجود جامعه ما این است که ما با کاهش شدید باروری و جمعیت مواجه هستیم و در صورت ادامه وضعیت موجود، با سالمندی و پیری جمعیت در آینده نزدیک مواجه خواهیم شد. این موضوع با توجه به آثار و پیامدهای فراوان فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و حتی سیاسی گسترده آن، از جمله موضوعاتی است که باید به جد مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

"پیری عمومی" از جمله معضلاتی است که کشور در صورت ادامه روند کنونی رشد جمعیت، در سال های آینده با آن مواجه خواهد شد؛ معضلی که رهبر انقلاب نیز با هشدار به کاهش جمعیت جوان کشور نسبت به تهدیدات ناشی از آن ابراز نگرانی کردند. شعار دو بچه کفایت در دهه های قبل در همه جا شنیده و تبلیغ می شد و دولت های وقت هم برنامه هایی را در همین راستا در دستور کار خود قرار داده بودند. این در حالی است که جمعیت به عنوان یکی از مهم ترین مولفه های توسعه و قدرت ملی به حساب می آید. با بررسی ابعاد جمعیت در ایران به نتایج خوبی دست نمی یابیم؛ این مسئله در کشور اگر جزو اولویت ها قرار نگیرد و سیاست های درستی در این راستا اتخاذ نشود، به یک بحران حل نشدنی تبدیل می شود. از دهه ۷۰ به بعد سیاستهای کنترل جمعیت به صورت گسترده ای در کشور عملیاتی شد؛ در اثر تداوم این سیاست ها، نرخ جمعیت ایران به زیر نرخ جانشینی رسید؛ با وجود تجدیدنظر در سیاست های تنظیم خانواده، هنوز هم نرخ جمعیت به حد جانشینی نرسیده است. امروزه در حالی که در کشورهای غربی، برنامه های گسترده ای برای افزایش جمعیت و تشویق خانواده ها برای فرزند آوری طراحی و اجرا می شود اما در عین حال همین کشورهای غربی، نسخه کاهش جمعیت و کنترل موالید را برای کشورهای اسلامی و جهان سوم می پیچند. متأسفانه در کشورمان با وجود اینکه ایران طی ۳۰ سال گذشته بالاترین رکورد سرعت کاهش نرخ موالید در دنیا را از آن خود کرده و جمعیت کشورمان با سرعت فزاینده ای در حال مسن شدن است و حتی تامین نیروی انسانی و مولد طی ده های آینده با چالش جدی مواجه خواهد بود، اقدام

عملی خاصی برای اصلاح رویه جمعیتی کشور صورت نگرفته و علی رغم گذشت چمدین سال از اولین تذکر رهبر انقلاب به مسئولان مبنی بر لزوم بازنگری در سیاست های جمعیتی کشور در راستای افزایش جمعیت، متأسفانه اقدام درخوری در دولت، مجلس، شورای عالی انقلاب فرهنگی و نهادهای مسئول صورت نگرفته است. ما در این پژوهش قصد داریم به این پرسش پاسخ دهیم که: «راهکارهای فرزند آوری و افزایش جمعیت در جامعه ایرانی اسلامی» چیست؟ بنابراین، برای افزایش جمعیت می بایست راهکارهایی را در نظر گرفت تا باتوجه به فرهنگ ایرانی اسلامی زوجین تشویق به فرزندآوری شوند. لذا در این مقاله قصد داریم در ابتدا به صورت کاملاً خلاصه به اهمیت جمعیت در اسلام پرداخته و و توصیه قرآن و روایات را در این خصوص بیان نماییم سپس برخی از بیان مقام معظم رهبری درخصوص ضرورت افزایش جمعیت را بیان کرده و در انتها به بیان راهکارهای موجود جهت افزایش جمعیت در ایران پردازیم.

بخش اول: مفهوم شناسی

۱- جمعیت

در لغت نامه دهخدا مفهوم کلمه «جمعیت» به این شرح بیان شده است: انجمن شدن، گردهم آمدن مردم بسیاری که در جایی گرد آیند، سکنه یک ده شهر ایلات و کشور.^۱ در فرهنگ فارسی عمید آمده: «جمعیت» یعنی فراهم آمدن و مجتمع شدن، متحد گشتن و نیز به معنی گروه مردم، انبوهی مردم، مردم بسیار که در یک جا گرد آمده باشند، نفوس یک شهر یا کشور.^۲ به مجموعه ای از افراد که دارای اشتراکی با یکدیگر از جهات مختلف مثل مسائل قومی، نژادی، سیاسی، مذهبی بوده و در یک مکان با هم به سر می برند «جمعیت» می گویند، مثل جمعیت سیاه پوستان آمریکایی با جمعیت ارامنه آذربایجانی ها

^۱ دهخدا، علی اکبر: لغت نامه دهخدا، نسخه دیجیتال، <http://dehkhoda.ut.ac.ir> براساس نسخه فیزیکی ۱۵ جلدی انتشار سال

۱۳۷۷. موسسه لغت نامه دهخدا و مرکز بین المللی آموزش زبان فارسی دانشگاه تهران، ۱۳۹۹. ذیل ماده جمعیت

^۲ عمید، حسن؛ فرهنگ عمید، انتشارات امیرکبیر، چاپ اول، تهران، ۱۳۹۵، ج ۱، ۱۳۹۵، ذیل ماده جمعیت

واژه "DEMOGRAPHY" یک لغت یونانی و مرکب از دو کلمه دموس "DEMOS" و گرافوس "GRAPHEIN" می باشد که به ترتیب به معنای مردم و نگارش یا "توصیف مردم" می باشد.^۱ لفظ و اصطلاح جمعیت شناسی در معنا و مفهوم جدید خود نخستین بار در سال ۱۸۵۵ میلادی توسط آشیل گیلارد^۲ در کتاب "مبانی آمار انسانی یا دموگرافی مقایسه‌ای" به کار برده شد. آشیل گیلارد در کتاب مذکور، جمعیت شناسی را علمی دانست که از یک سو به بررسی تاریخ طبیعی و اجتماعی نوع بشر می پردازد و از سوی دیگر مطالعه ریاضی و کمی جمعیت های انسانی، حرکات عمومی، وضع اجتماعی، روانی و اخلاقی آنها را نیز برعهده دارد.^۳ در یک جمع بندی از تعاریف لغوی واصطلاحی جمعیت می توان به تعریف نهایی زیر دست یافت: «جمعیت شناسی عبارت است از، مطالعه علمی، توصیف و تحلیل آماری ترکیب و حرکات جمعیت های انسانی، بررسی سیاست های جمعیتی و روابط متقابلی که میان پدیده های جمعیتی و عوامل اقتصادی - اجتماعی و زیستی وجود دارد».^۴

۲- فرزند

دهخدا در لغت نامه دهخدا فرزند را اینگونه معنی می کند: فرزند. [فَ رَ] (ا) ولد. نسل. پسر و دختر هر دو را گویند. نسل. (از منتهی الارب). در پهلوی فرزند است و در پارسی باستان فرزینتی غالباً به پسر و گاه به دختر اطلاق شده است. واژه فرزند در فرهنگ ایرانیان معنی والاتری دارد. فرزند از دو جز "فر" به معنی شکوه و عظمت که در خیلی اسم های ایرانی هم وجود دارد (مثل فرهام، فرناز و ...) + "زند" به معنی بزرگ است. پس فرزند یعنی شکوه بزرگ. شکوه بزرگ آدمی. علاوه بر این بر اساس تعبیری، فرزند را می توان شکوه زندگی

^۱ کاظمی پور، شهلا؛ روشهای مقدماتی تحلیل جمعیت، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۷، ص ۲

^۲ Achille Guillard: ۱۷۹۹-۱۸۷۶۵

^۳ کلاتری، صمد؛ مبانی جمعیت شناسی، اصفهان، مانی، ۱۳۷۷، ص ۵

^۴ تقوی، نعمت الله؛ مبانی جمعیت شناسی، تبریز، جامعه پژوه: دانیال، ۱۳۷۸، ص ۸

دانست. (زند زندگی معنی شده است). پس به نظر می رسد فرزند در فرهنگ ایرانیان باستان جایگاه ویژه ای داشته است.^۱

۳- افزایش جمعیت

الف: معنای لغوی افزایش

دهخدا در ذیل واژه افزایش اینگونه می گوید: افزایش، [آ ی] (امص) زیادتى شدن . (هفت قلزم). یعنی زیاده شدن و نمودن و اوزایش نیز گویند. (از مجمع الفرس) افزودن. (منتهی الارب). عمل افزودن شدن و عمل افزون کردن.^۲ (فرهنگ فارسی معین). مصدر دوم افزودن . اسم از افزودن. حاصل مصدر افزودن و فزودن. عمل افزودن . مصدر دیگر افزودن . فزایش . مقابل کاهش . ازدیاد. یمن . برکت . یمن . برخ^۳

ب: اصطلاح افزایش جمعیت

افزایش یا رشد جمعیت تغییر در جمعیت گونه ای از موجودات در بازه ای از زمان است. در زیست شناسی، رشد جمعیت برای اشاره به هر موجود زنده شناخته شده ای بکار می رود، اما در این نوشتار عمدتاً به رشد جمعیت بشر در جمعیت شناسی پرداخته می شود. مراد از افزایش جمعیت، افزایش افراد یک واحد جغرافیایی که به واسطه زاد و ولد و توالد و تناسل در کنار یکدیگر زندگی می کنند.^۴

بخش دوم: بررسی جایگاه جمعیت در اسلام

^۱ سایت www.namefarsi.com

^۲ دهخدا، علی اکبر: لغت نامه دهخدا، نسخه دیجیتال، (<http://dehkhoda.ut.ac.ir>) براساس نسخه فیزیکی ۱۵ جلدی انتشار سال

۱۳۷۷. موسسه لغت نامه دهخدا و مرکز بین المللی آموزش زبان فارسی دانشگاه تهران، ۱۳۹۹. ذیل ماده افزایش

^۳ عمید، حسن؛ فرهنگ عمید، انتشارات امیر کبیر، چاپ اول، تهران، ۱۳۹۵، ج ۱، ص ۸۲۸، ۱۳۹۵، ذیل ماده افزایش

^۴ آیت اللهی، زهرا، ۱۳۹۲، اخلاق خانواده، قم: دفتر نشر معارف، هفدهم، ص ۵۹

در منابع اسلامی بیانات متعدد و گوناگونی وجود دارد که به صورت مستقیم و غیرمستقیم بر محبوبیت فرزندآوری و تکثیر نسل تأکید کرده و به آن توصیه می‌کنند، به گونه ای که فقها با توجه به این روایات، اصل اولی در مسئله را استحباب دانسته‌اند.^۱ اما نحوه عمل به این اصل در شرایط زمانی و مکانی مختلف، محرکه آراء اندیشمندان اسلامی گشته و هر یک بر اساس برداشت‌های خود از آیات و روایات، پیشنهادهایی در این موضوع ارائه کرده‌اند. از این رو، استنباط و استخراج دیدگاه اسلام پیرامون کم و کیف جمعیت از آموزه‌های دینی، امری بایسته و ضروری است. هرچند ممکن است بیان صریح و قاطع نظریه دینی در این باره، چندان راحت نباشد، اما توجه عمیق به ابعاد گوناگون سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و دینی موضوع برای سیاستگذاران و برنامه ریزان در نظام اسلامی امری ضروری است. به هر حال، در منابع دینی و در آیات و روایات فراوانی به موضوع جمعیت پرداخته شده است.

بخش سوم: توصیه به ازدواج و فرزندآوری

در آیات قرآن و روایات توصیه و تشویق‌های بسیاری نسبت به ازدواج شده و از تجرد نهی شده است.^۲ طبیعی است که لازمه توصیه و تشویق به ازدواج و تشکیل خانواده و نهی از تجرد، با عنایت به فلسفه خلقت، زادوولد، تولید و تکثیر نسل است. از این رو، در برخی روایات، به ازدواج با هدف تکثیر نسل توصیه شده است.^۳ قرآن کریم می‌فرماید: «فاطر السماوات و الأرض جعل لکم من أنفسکم أزواجاً ومن الأنعام أزواجاً ذرؤکم فیه لیس کمثله شیء وهو السميع البصیر»؛^۴ پدید آورنده آسمانها و زمین برای شما از جنس خودتان همسرانی قرار داد و برای چهارپایان نیز جفتهایی، شما را به این وسیله به وسیله همسران تکثیر می‌کند. افزون بر این، در اسلام فزونی جمعیت مسلمانان، یک معیار مهم در دنیا و آخرت مطرح شده است. به

^۱ خرازی، سیدمحسن؛ کنترل جمعیت و عقیم سازی - مقاله؛ فصلنامه فقه اهل بیت (ع)؛ ص ۲۱-۶۹، ۱۳۷۹، ص ۴۱

^۲ ابن بابویه، محمد بن علی (صدوق)، الخصال، تصحیح: علی اکبر غفاری، قم، دفتر انتشارات اسلامی؛ ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۱۵۷

^۳ حرعاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، چاپ اول، تهران: انتشارات ناس، ۱۳۶۴، ش، ج ۲۱، ص ۳

^۴ شورا: ۱۱

گونه‌ای که فرزندان در دنیا زینت شمرده شده اند. قرآن کریم می‌فرماید: «المال والبنون زینة الحیاة الدنیا»^۱؛ و یا فرزندان به عنوان امداد، یار و مددکار انسان معرفی شده اند. آنجایی که قرآن می‌فرماید: «ویمدکم بأموال وبنین»^۲؛ «و امددناکم بأموال وبنین»^۳. همچنین، فرزندان یادگار و جانشین پدر و مادر در دنیا^۴ و قدرت و مایه غلبه مؤمنان^۵ و در آخرت نیز کثرت فرزند مایه مباهات پیامبر اسلام (ص)^۶ نعمتی از نعمت های الهی و گلی از گل‌های بهشت^۷؛ موجب آمرزش و نیکبختی والدین در حیات اخروی^۸، معرفی شده است. امام باقر (ع) از پیامبر خدا (ص) نقل می‌فرماید: «چه چیزی انسان مؤمن را از این باز می‌دارد که همسری برگیرد تا شاید خداوند فرزندی برای او روزی کند که زمین را با گفتن "لا اله الا الله" آکنده سازد»^۹. در روایتی پیامبر اکرم (ص)، افزون بر توصیه به ازدواج، می‌فرماید این امر باید به زاد و ولد منجر شود: «ازدواج کنید؛ همانا ازدواج جزء سنت من است و در طلب فرزند باشید؛ زیرا من در فردای قیامت به فزونی جمعیت شما بر المتها تفاخر می‌کنم»^{۱۰}. در این روایت، این توصیه، به روشنی گویای جایگاه و منزلت ازدواج در اسلام و اهتمام به فرزندآوری در جامعه اسلامی است. از این رو، برخی محققان، اساساً هدف از ازدواج را تولید مثل و بقای نسل برشمرده اند. برخی معتقدند: با توجه به وضعیت بیولوژیک دو جنس زن و مرد، هدف ازدواج جز تولیدمثل و باقی گذاشتن نوع انسان منظور نبوده است. سایر احکام مربوط به روابط زن و مرد از قبیل

^۱ک‌هف: ۴۶

^۲نوح: ۱۲

^۳اسراء: ۶ حرعاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، چاپ اول، تهران: انتشارات ناس، ۱۳۷۴ ش، ج ۱۴، ص ۳۵۶

^۴حرعاملی، محمد بن حسن، همان، ج ۱۴، ص ۳۵۷

^۵جابری قمی، محمدعلی، جامع الاحادیث، تهران، کتابفروشی اسلامیة. ۱۳۶۹ق، ص ۵۹-۶۰،

^۶حرعاملی، محمد بن حسن، همان، ج ۱۴، ص ۳۳

^۷کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه. ۱۳۷۵ج ۶ ص ۳، ح ۱۰

^۸ابن بابویه، محمد بن علی (صدوق)، الخصال، تصحیح: علی اکبر غفاری، قم، دفتر انتشارات اسلامی؛ ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۳۰۹

^۹حرعاملی، محمد بن حسن، همان، ج ۲۱، ص ۳

^{۱۰}ابن بابویه، محمد بن علی (صدوق)، همان، قم، دفتر انتشارات اسلامی؛ ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۶۱۴

احکام رعایت عفت، زناشویی، اختصاص داشتن زوجه به زوج، احکام طلاق، عده، اولاد، ارث و... هم بر اساس همین واقعیت وضع شده است.^۱

بخش چهارم: افزایش جمعیت در بیانات مقام معظم رهبری

۱- رهبر معظم انقلاب در شانزدهم مرداد ۹۰ با انتقاد از سیاست کاهش جمعیت در ایران فرمودند: جمعیت کشور، هفتاد و پنج میلیون. البته بنده همین جا عرض بکنم؛ من معتقدم که کشور ما با امکاناتی که داریم، می تواند صد و پنجاه میلیون نفر جمعیت داشته باشد. من معتقد به کثرت جمعیتیم. هر اقدام و تدبیری که می خواهد برای متوقف کردن رشد جمعیت انجام بگیرد، بعد از صد و پنجاه میلیون انجام بگیرد.

۲- سوم مرداد ۹۱ هم مقام معظم رهبری این تذکر را مجدد تکرار کردند و گفتند: از لحاظ نیروی انسانی، ما هفتاد و پنج میلیون نفر جمعیت داریم؛ این جمعیت عامل خیلی مهمی است. من این را همین جا عرض بکنم؛ جمعیت جوان و بانشاط و تحصیلکرده و باسواد کشور، امروز یکی از عامل های مهم پیشرفت کشور است. در همین آمارهایی که داده می شود، نقش جوان های تحصیلکرده و آگاه و پر نشاط و پرنیرو را می بینید. ما باید در سیاست تحدید نسل تجدیدنظر کنیم. سیاست تحدید نسل در یک برهه ای از زمان درست بود، یک اهدافی هم برایش معین کردند. آنطوری که افراد متخصص و عالم و کارشناسان علمی این قسمت تحقیق و بررسی کردند و گزارش دادند، ما در سال ۷۱ به همان مقاصدی که از تحدید نسل وجود داشت، رسیدیم. از سال ۷۱ به این طرف، باید سیاست را تغییر می دادیم، خطا کردیم، تغییر ندادیم. امروز باید این خطا را جبران کنیم.

۳- بیست و سوم مهر ۹۱ هم معظم له گفتند که حد زاد و ولد در جامعه ما چیست؟ من اشاره کردم؛ یک تصمیم زمان دار و نیاز به زمان و مقطعی را انتخاب کردیم، گرفتیم، بعد زمانش یادمان رفت. مثلاً فرض کنید به شما بگویند آقا این شیر آب را یک ساعت باز کنید. بعد شما

^۱ طباطبائی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی ۱۴۱۷ق، ج پنجم، ۲، ص ۲۷۷

شیر را باز کنی و بروی! ماها رفتیم، غافل شدیم؛ ده سال، پانزده سال. بعد حالا به ما گزارش می دهند که آقا جامعه ما در آینده نه چندان دوری، جامعه پیر خواهد شد؛ این چهره جوانی که امروز جامعه ایرانی دارد، از او گرفته خواهد شد.

۴- یازدهم اردیبهشت ۹۲ هم مقام معظم رهبری فرمودند: من بارها این را به مردم عرض کرده ام: پیر شدن کشور، کم شدن نسل جوان در چندین سال بعد، از همان چیزهایی است که اثرش بعداً ظاهر خواهد شد، وقتی هم اثرش ظاهر شد، آن روز دیگر قابل علاج نیست؛ اما امروز چرا، امروز قابل علاج است. فرزندآوری یکی از مهم ترین مجاهدت های زنان و وظایف زنان است، چون فرزندآوری در حقیقت هنر زن است؛ اوست که زحماتش را تحمل می کند، اوست که رنجهایش را می برد، اوست که خدای متعال ابزار پرورش فرزند را به او داده است. خدای متعال ابزار پرورش فرزند را به مردها نداده، در اختیار بانوان قرار داده؛ صبرش را به آنها داده، عاطفه اش را به آنها داده، احساساتش را به آنها داده، اندام های جسمانی اش را به آنها داده، در واقع این هنر زن ها است. اگر چنانچه ما اینها را در جامعه به دست فراموشی نسپریم، آن وقت پیشرفت خواهیم کرد.

۵- هشتم آبان ۹۲ هم رهبر انقلاب گفتند: یک نگاه مقلدانه ای به زندگی غربی یا به زندگی اروپایی وجود داشته که به اینجاها منتهی شده و میراث آن به ماها رسیده؛ ما هم در یک برهه ای از زمان غفلت کردیم، کاری که باید انجام بدهیم انجام ندادیم. درحالی که امروز در [بعضی از] همین کشورهای غربی از کاهش باروری دارند زیان می بینند و پشیمانند و در بعضی از کشورهای غربی مطلقاً کاهش باروری وجود ندارد؛ یعنی خانواده های پرجمعیت، مثلاً خانواده آمریکایی با ده دوازده بچه، چطور خانواده ایرانی [که] می خواهد از او تقلید کند باید حتماً یک بچه داشته باشد یا دو بچه! که این الان وجود دارد و گزارش ها و خبرها از این واقعیت به ما اطلاع می دهد.

۶- رهبر انقلاب در دیدار جمعی از زوج های جوان در فروردین ۱۳۹۸ با اشاره به مسأله جمعیت در کشورهای مختلف و ایران فرمودند: افزایش فرزند باید به صورت یک فرهنگ دربیاید. شما ببینید، در بعضی از کشورهای غربی - مثلاً در آمریکا - خانواده ای پانزده تا بیچه دارند، بیست تا بیچه دارند و از این قبیل، تشویق [هم] می شوند و هیچ کس مذمتشان نمی کند. اما نوبت به کشور ما که می رسد، این طرف قضیه تشویق می شود، [یعنی] کم فرزندی و مانند اینها. بنابراین این هم یک نکته است که ان شاءالله باید مورد توجه باشد.

۷- مسئله جمعیت که بجد هم مورد بحث و اختلاف نظر در جامعه است، مسئله بسیار مهمی است. بلاشک از نظر سیاست کلی کشور، کشور باید برود به سمت افزایش جمعیت؛ البته به نحو معقول و معتدل. همه ی اشکالات و ایرادهایی که وارد میشود - که بعضی از اشکالاتی را هم که مطرح میکنند ما دیده ایم - قابل برطرف شدن و قابل پاسخ دادن است. آنچه مهم است این است که کشور ما با ظرفیت طبیعی و با ویژگی جغرافیای سیاسی خود احتیاج دارد به یک جمعیت بیشتر؛ علاوه بر این مسئله ی نمای جوان برای کشور یک مسئله ی اساسی و مهم و تعیین کننده است. آن طوری که اهل علم و اهل تحقیق بررسی کرده اند و جوانب قضیه را ملاحظه کرده اند و آمارها را مورد مذاقه قرار داده اند، ما اگر چنانچه با این شیوه ای که امروز داریم حرکت میکنیم پیش برویم، در آینده ی نه چندان دور، یک کشور پیری خواهیم بود که علاج این بیماری پیری هم در حقیقت در دسترس نیست؛ حالاً نه [اینکه] در دسترس ما نیست، [بلکه] در دسترس هیچ کس نیست؛ یعنی امروز کشورهایی که در دنیا دچار پیری شده اند و قدرت زاد و ولد خودشان را از دست داده اند، به دشواری میشود گفت که راه علاجوی برای حل این مشکل دارند. ما هم طبعاً با همین مشکل مواجه خواهیم شد؛ و نباید بگذاریم به اینجا برسد. البته مبانی اسلامی و تفکر اسلامی در زمینه ی جمعیت و افزایش جمعیت و با توجه به وضع جغرافیای سیاسی منطقه و کشور جمهوری اسلامی، یک چیزهای روشن و واضحی است. جوانب قضیه را بسنجید، ببینید چه چیزهایی است که موجب میشود جامعه ما دچار میل به کم فرزندی بشود. این میل به کم بودن فرزند، یک عارضه است؛ والا انسان به طور طبیعی

فرزند را دوست میدارد. چرا ترجیح میدهند افرادی که فقط یک فرزند داشته باشند؟ چرا ترجیح میدهند فقط دو فرزند داشته باشند؟ چرا زن به شکلی، مرد به شکلی پرهیز می‌کنند از فرزند داری؟ اینها را بایستی نگاه کرد و دید عواملش چیست؛ این عوامل را پیدا کنید، بر روی علاج این عوامل بیماری را - که به اعتقاد بنده اینها عوامل بیماری زاست - متخصصین و صاحبان اندیشه را بخواهید فکر کنند. فرض کنید مثلاً بالا رفتن سن ازدواج؛ بلاشک یکی از چیزهایی که باروری را محدود میکند، بالا رفتن سن ازدواج است؛ خوب، این یکی از کارهایی است که باید در کشور فکر بشود. چرا سن ازدواج در کشور ما بالا رفته؟ مگر جوان هفده ساله، هجده ساله، نوزده ساله، احتیاج ندارد به اطفاء نیاز جنسی و غریزه ی جنسی؟ ما باید این را فکر کنیم. خوب، از آن طرف میگویند که اینها خانه ندارند، شغل ندارند، درآمد ندارند؛ ببینیم چگونه میشود کاری کرد که همه ی اینها با هم جمع بشود.^۱

بخش پنجم: بررسی دلایل افزایش جمعیت

افزایش جمعیت در همه شرایط، خیر و مطلوب است و مطلوبیت آن هم به جهت مطلوبیت افزایش تعداد مسلمانان نسبت به پیروان دیگر ادیان بوده و هم به جهت مطلوبیت معنوی وجود انسان‌های موحد و مسلمان بیشتر بر روی زمین و هم به جهت مطلوبیت تعداد بیشتر فرزندان مسلمان و صالح برای پدر و مادر است. دلایل و شواهدی که برای افزایش جمعیت از نظر اسلام و قرآن بیان گردیده در ذیل بررسی می‌گردد:

مسأله داشتن فرزند بیشتر برای خانواده، بیشتر برای جامعه در کتابهای فقهی مطرح شده به عنوان مثال علامه حلی در تذکره نکاح عزل را با این استدلال که باعث کاهش نسل می‌شود در حالی که پیامبر اکرم(ص) به آن تشویق کرده مکروه می‌شمارد و یا محقق کرکی هم اصل نکاح را به این دلیل که موجب افزایش و بقای نسل انسان است و می‌تواند موجب تولد فرزند

^۱ سخنان مقام معظم رهبری با عنوان خطر کاهش جمعیت در کلام رهبری از سایت حوزه نت استخراج گردیده است.

صالح شود مستحب دانسته است.^۱ فیض کاشانی نیز در مفاتیح الشرایع و همچنین بحرانی در کتاب حدائق، کثرت نسل را به عنوان هدفی دینی دانسته اند که اگر ازدواج با این هدف انجام شود عبادت خواهد بود و یا در وسایل الشیعه که بابی با عنوان: «باب استحباب الاستیلا و تیر الأولاد»^۲ گشوده شده و روایاتی در آن قرار گرفته است. علامه طباطبائی، افزایش نسل مسلمانان برای از بین بردن بنیان شرک و فساد توسط آنان را از مهم ترین اهداف شریعت اسلام ذکر کرده و فرموده است: «و در جنبه دیگر از مقاصد مهم شارع اسلام افزایش نسل مسلمانان است و آباد کردن زمین به دست گروه مسلمانان آباد کردنی نیکو که شرک و فساد را از بین ببرد» «و من جهة أخرى من أهم المقاصد عند شارع الإسلام تكثر نسل المسلمين و عمارة الأرض بيد مجتمع مسلم عمارة صالحة ترفع الشرک و الفساد».^۳ همچنین آیت الله مکارم شیرازی در این باره می گوید: «از نظر اصولی ظاهر روایات در میان شیعه و سنی این است که افزایش جمعیت مسلمین مطلوب است، به مقتضای «تناکحوا تناسلوا فانی أباهی بکم الأمم يوم القيامة و لو بالسقط» و امثال آن دلیل روشنی است که افزایش نفوس مطلوب شارع است».^۴

بخش ششم: ادله رجحان کثرت اولاد

ادله متعددی بر مطلوبیت و رجحان داشتن اولاد زیاد دلالت دارد که به چند مورد از آنها اشاره می نمایم:

۱- آیات

در قرآن، آیات متعددی را شاهدیم که در آنها از امداد و کمک به مردم - با افزودن مال و فرزند آنان- یاد شده و این امر مهر تأییدی است بر نظریه رجحان کثرت نفوس؛ به عنوان نمونه آیات سوره نوح - «وقلت استغفروا ربکم إنه کان غفارا یرسل السماء علیکم مدرارا ویمددکم

^۱ محقق کرکی، علی بن حسین، جامع المقاصد، قم: موسسه آل البيت؛ الاحیاء التراث، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص ۹

^۲ محقق کرکی، علی بن حسین، جامع المقاصد، قم: موسسه آل البيت؛ الاحیاء التراث، ۱۳۷۴، ج ۲۱: ۳۵۵

^۳ طباطبائی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی ۱۴۱۷ق، ج پنجم، ج ۴: ۱۸۹

^۴ مکارم شیرازی؛ ناصر، النکاح، قم: انتشارات امام علی بن ابی طالب؛ چاپ اول؛ ۱۳۸۶، ج ۵: ص ۶۱

بأموال وبنین ویجعل لکم جنات ویجعل لکم أنهاراً^۱ برخی افراد بر این استدلال اشکال گرفته گفته اند: در این آیه فرزندان در کنار اموال قرار گرفته و این نشان می دهد که تأکید بر کثرت فرزندان به سبب نقش آنها در افزایش قدرت مادی فرد یا جامعه در شرایط نزول آیات است، و توجه به این نکته که در این آیات به جای واژه اولاد از واژه بنین - در معنای فرزندان پسر - استفاده شده این نظر را تایید می کند. بر این اساس، مطلوبیت کثرت فرزندان به شرایط وجود اثر و فایده اش منوط است و با منتفی شدن این نقش رجحان آن هم منتفی می شود.^۲ و یا روایاتی که داشتن فرزند را به جهت کمک آنها به پدر مورد تشویق قرار داده و یا «اولاد بار» را از سعادت انسان برشمرده است نیز وارد است مانند: این روایت که از امام سجاد (ع) نقل شده است که ایشان فرمودند: از سعادت فرد این است که فرزندی داشته باشد که به ایشان کمک کند. «عن بعض أصحابه أنه قال: قال علی بن الحسین: من سعادة الرجل أن یكون له ولد یستعین بهم»^۳. «و لا تقتلوا أولادکم خشية إملاق نحن نرزقهم وإیاکم، إن قتلهم کان خطأ کبیراً»^۴ آیه فوق رزق فرزندان را به دست خدا دانسته و همچنین کشتن فرزندان، بخاطر ترس از فقر، گناهی بزرگ شمرده شده است. این آیه دلیلی بر تشویق به داشتن فرزند بیشتر نیست و فقط نهی از کشتن فرزندان متولد شده است.

«ولا تقعدوا بكل صراط توعدون و تدون عن سبیل الله من آمن به و تبغونها عوجا و اذكروا إذ کنتم قلیلاً فکثرکم و انظروا کیف کان عاقبة المفسدین»^۵ این آیه هم در مورد قوم ثمود است خداوند تکثیر نسلشان را به عنوان نعمتی بر آنها یاد آور شده است و این آیه هم مانند آیه قبل برای توجه دادن این قوم فاسد به نعمتهای مادی خدا است که داشتن سرمایه انسانی از مهم ترین آنهاست و نمی تواند بر مطلوبیت فی نفسه آن دلالت کند.

^۱ نوح/ ۱۰-۱۲

^۲ مکارم شیرازی؛ ناصر، همان؛ ج ۵، ۶۱

^۳ مازندرانی، محمد هادی بن محمد صالح، فروع کافی، قم: دار الحدیث اسلامیة، ج ۵، چاپ اول، ۱۴۲۹ ق، ج ۵: ۲۵۷

^۴ اسراء / ۳۱

^۵ اعراف/ ۸۶

«و وهبنا له أهله ومثلهم معهم رحم منا و ذكرى لأولى الألباب»^۱ در آیه فوق و آیه ۸۴ انبیاء خداوند از نعمتها و منت خود بر حضرت ایوب یاد کرده است که پس از سربلندی آن حضرت در امتحانات سخت خداوند فرزندان از دست رفته‌اش را به وی بازگرداند و تعداد آنها را دو برابر نمود. هر چند این آیات افزایش تعداد فرزندان، رحمت خداوند دانسته شده و در این آیه نشانی از این که مقصود بعد مادی و دنیایی آن است دیده نمی شود ولی از این مورد خاص که در شرایطی خاص حاصل شده است نمی توان به نتیجه ای عام و کلی مبنی بر رحمت بودن فی نفسه افزایش نسل در همه شرایط رسید.^۲

۲- روایات

در ادامه بررسی این دیدگاه، و بر اساس روش اجتهادی، روایاتی که قابل استدلال برای این نظریه هستند را بررسی می کنیم:

۱- روایانی که بر مطلوبیت افزایش جمعیت بطور مطلق دلالت دارد، مانند: «تناکحوا تناسلوا»^۳ که تناسل به معنای فراوانی نسل است نه صاحب نسل شدن. در لسان العرب آمده است: «و تناسل بنو فلان إذا کثر أولادهم».

۲- روایاتی که در آن به کمک کار بودن فرزند برای پدر و مادر تصریح شده و این امر ملاکی است برای توصیه به فرزنددار شدن از جمله این روایت از عیسی ابن اصبح: که امام حسن عسکری (ع) در زندان بر من وارد شد در حالی که او را می شناختم و من در حدود ۶۵ سال و یک ماه و دو روز از عمرم می گذشت به من نگاه کردند و پرسیدند: آیا فرزندی داری؟ گفتم: نه فرمودند: خدایا به او فرزندی عطا کن که برای او کمک کار باشد و فرزند خوب کمک کاری است و سپس فرمودند: کسی که فرزند دارد سعادت را درک می کند و بی فرزند ذلیل

^۱ ص/۴۳

^۲ میرزایی، نیکتا، ۱۳۹۵، ضرورت افزایش جمعیت و فرزند آوری از دیدگاه قرآن و روایات و علم پزشکی، کنفرانس ملی دانش و فناوری روانشناسی، علوم تربیتی و جامع روانشناسی ایران، تهران، ۵۹۱۲۹۶، <https://civilica.com/doc/591296>

^۳ قطب الدین راوندی، سعید بن هبة الله، الخرائج و الجرائح، قم: مؤسسه امام مهدی (عج)، چاپ اول، ۱۴۰۹ ق، ج ۲، ص ۹۲۰

است. به عارفا فقال لی: لک خمس و ستون سنه و شهر و یومان و کان معی کتاب دعاء علیه تاریخ مولدی، و انی نظرت فيه فکان کما قال، ثم قال: هل رزقت من ولد؟ قلت لا قال: اللهم ارزقه ولدا یكون له عضدا فنعم العضد الولد، ثم قال: من کان ذا ولد یدرک ظلامتهان الذلیل الذی لیس له ولد^۱.

۳- در روایات متعددی یکی از سعادت های انسان را داشتن فرزند صالح معرفی کرده و کار خیر فرزند در دنیا و استغفارش را باعث آمرزش و مغفرت والدین می داند و پدر و مادر را در اجر کارهای ثواب فرزندان سهیم شمرده است؛ مانند: محمد بن یعقوب عن أبي عبد الله ع قال: قال رسول الله (ص) الولد الصالح ریحانه من الله قسمها بین عباده^۲ این روایت در کافی با سند مؤثق روایت شده است. همانگونه که اشاره شد این روایت دلیلی بر مقبولیت داشتن فرزند، مخصوصا فرزندان صالح دارد و این امر جز با اقدام والدین به آوردن فرزندان بیشتر عملی نمی گردد. با آن که پدر و مادر در کارهای خیر فرزندان خود شریکند اما از نظر اسلامی مسلم است که بار گناه کارهای بد فرزندان جز در صورتی که والدین معاونت بر اثم داشته باشند- بر گردن والدین نمی باشد.

۴- روایاتی که نشان دهنده این امر است که با افزایش نسل موحد و بیان کلمه توحید، زمین سنگین تر شده و همین امر دلیلی بر کثرت نسل است. در روایتی صحیح السند امام صادق (ع) به توصیه حضرت یعقوب (ع) به برادران یوسف (ع) مبنی بر آوردن فرزندانی اهل تسبیح الهی را نقل کرده و به آن استناد فرموده است:

۴-۱- عبدالله بن سنان از امام صادق (ع) نقل می کند که: مردی نزد رسول خدا و آمد و گفت: مرا دختر عمویی است که بسیار زیبا و با کمالات و با دین است ولی بچه دار نمی شود. رسول (ص) فرمودند با او ازدواج نکن همانا حضرت یوسف برادرش را ملاقات کرد گفت:

^۱ حرعاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، چاپ اول، تهران: انتشارات ناس، ۱۳۷۴ ش، ج ۲۱: ۳۶۰ - ۳۶۱

^۲ کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۵، ج ۲: ۶

چگونه زنی را به ازدواج برگزینیم؟ گفت پدرم به من امر کردند که تلاش کن برای تو ذریه‌ای باشد که زمین را با تسبیح سنگین کنند. قال: «جاء رجل إلى رسول الله وسلم فقال: يا نبي الله، إن لي ابنه عم قد رضيت جمالها و حسنها و دينها، و لكنها عاقر، فقال: لا تزوجها؛ إن يوسف بن يعقوب لقي أخاه فقال: يا أخي، كيف استطعت أن تتزوج النساء بعدى؟ فقال: إن أبي أمرني، و قال: إن استطعت أن تكون لك ذرية تنقل الأرض بالتسبيح فافعل^۱»

۴-۲- «رواية جابر عن أبي جعفر الباقر قال: قال رسول الله: ما يمنع المؤمن أن يتخذ أهلاً لعل الله يرزقه نسمة تنقل الأرض بلا إله إلا الله^۲. هر چند در این دو روایت از واژه مفرد یعنی ذریه به معنای فرزند و نه به معنای نفس انسانی استفاده شده ولی همان ملاکی که ما را به داشتن یک فرزند به عنوان گوینده کلمه توحید تشویق می‌کند عقلاً نیز ما را به تکثیر آنها تشویق می‌کند زیرا همان عامل تثقیل در فرزندان بعد هم عیناً وجود دارد.

۴-۳- «عن أبي عبد الله لا قال قال رسول الله، أما علمتم أني أباهي بكم الأمم - يوم القيامة حتى بالسقط...»^۳

۴-۴- «عن أبي عبد الله ع قال قال رسول الله و أكرموا الولد أكثر بكم الأمم»^۴

در این دو روایت صحیح هم که در کافی نقل شده پیامبر اکرم پی به مسلمانان دستور تکثیر اولاد و نسل را داده است. همین مضمون در روایات دیگری نیز تاکید شده است:

۴-۵- «و عن رسول الله أنه نهى عن التركيب قال تا رهباني في الإسلام تزوجوا فإني مكاثر بكم الأمم^۵. اما یادآور میشویم که صرف مسلمان بودن و شهادتین را بر زبان جاری ساختن، مایه

^۱ کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۵، ج ۵: ۳۲۹.

^۲ ابن بابویه، محمد بن علی (صدوق)، من لایحضره الفقیه، تصحیح: علی اکبر غفاری، قم، مؤسسه نشر الاسلامی التابعه المدرسین، ۱۴۱۳ ق،

ج ۳: ۳۸۲.

^۳ کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۵، ج ۵: ۳۴۴.

^۴ کلینی، محمد بن یعقوب، همان، ۱۳۷۵، ج ۶: ۲.

^۵ ابن حیون، نعمان بن محمد مغربی، دعائم الاسلام، قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام، چاپ دوم، ۱۳۸۵ ق؛ ج ۲: ۱۹۳.

مباهات اولیاء دین نیست. علاوه بر آن باید آداب مسلمان بودن را رعایت نمود. سؤال: در این روایات همه مسلمانان بدون تفاوت از نظر صلاح و فساد مورد مباهات شمرده شده اند ولی به حکم عقل باید گفت که مباهات پیامبر اکرم و در مقابل سایر امم به انسانهای فاسد از امت خود نخواهد بود. پس دلالت این روایت بر رجحان تکثیر عدد مسلمانان بطور مطلق قابل مناقشه است. پاسخ: ولی همان طور که پیش تر گفته شد با توجه به این که راهی برای تولد فرزندان صالح بیشتر که در این روایت مورد تشویق قرار گرفته جز تکثیر اولاد از سوی والدین نیست نتیجه و مفاد این روایت توصیه موکد همه مسلمانان به افزایش فرزندان است.

۴-۷- در روایاتی بر این مطلب تاکید شده است که کسی بخاطر ترس از فقر نباید از صاحب فرزند شدن خودداری کند مانند: «کتبت إلى أبي الحسن: إني اجتنبت طلب الولد منذ خمس سنين، و ذلك أن أهلي كرهت ذلك، و قالت: إنه يشد على تربيتهم لقله الشيء، فما ترى؟ فكتب إلي: «اطلب الولد، فإن الله يرزقهم» در آیات و روایات ازدواج و فرزند آوری عامل و زمینه بی نیازی و برکت در خانواده معرفی شده است: قال رسول الله: اتخذوا الاهل فانه ارزق لكم^۱، الرزق مع النساء و العيال^۲. در این روایت واژگان «اهل» و «عیال» شامل فرزندان نیز می شود. سؤال: مفاد این روایات تشویق به فرزند داشتن نسبت به کسی است که اصلا فرزند نداشته است از این رو، بر ارجحیت کثرت فرزند دلالت ندارد. پاسخ: دلالت این روایت بر مطلوبیت فرزندان متعدد قابل قبول است زیرا ولد اسم جنس است و قابل صدق بر افراد متعدد می باشد و امام در جمله «الله يرزقهم» به آن با ضمیر جمع که بر اراده فرزندان متعدد دلالت دارد اشاره کرده است. در کتب روایی اهل سنت نیز برخی روایات از توصیه به تکثیر اولاد از سوی پیامبر اکرم (ص) وارد شده که به چند مورد آن اشاره می شود: از عبدالله بن عمرو بن العاص آمده

^۱ حرعاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، چاپ اول، تهران: انتشارات ناس، ۱۳۷۴ ش، ج ۲۰ ص ۴۳

^۲ حرعاملی، محمد بن حسن، همان، ج ۲۰، ص ۴۴

است که رسول اکرم (ص) فرمودند: مادران فرزندان زیاد زنانی که فرزند آور هستند را به همسری بگیریید که من در قیامت به کثرت - آنها مباحات می کنم^۱

۵- و من کلام علی (علیه السلام) لما أظفره الله بأصحاب الجمل: وَقَدْ قَالَ لَهُ بَعْضُ أَصْحَابِهِ وَدِدْتُ أَنْ أَخِي فُلَانًا كَانَ شَاهِدَنَا لِرَى مَا نَصَرَكَ اللَّهُ بِهِ عَلَى أَغْدَاكَ فَقَالَ لَهُ (عليه السلام) أَهْوَى أَخِيكَ مَعَنَا؟ فَقَالَ نَعَمْ. قَالَ فَقَدْ شَهِدْنَا، وَلَقَدْ شَهِدْنَا فِي عَسْكَرِنَا هَذَا أَقْوَامٌ فِي أَصْلَابِ الرِّجَالِ وَ أَرْحَامِ النِّسَاءِ سَيَرَّعَفُ بِهِمُ الزَّمَانُ وَيَقْوَى بِهِمُ الْإِيمَانُ. (پس از پیروزی در جنگ بصره در سال ۳۶ هجری) یکی از یاران امام علیه السلام گفت: دوست داشتم برادرم با ما بود و می دید که چگونه خدا تو را بر دشمنان پیروز کرد. امام علیه السلام پرسید: آیا فکر و دل برادرت با ما بود؟ گفت: آری. امام علیه السلام فرمود: پس او هم در این جنگ با ما بود، بلکه با ما در این نبرد شریکند آنهایی که حضور ندارند، در صلب پدران و رحم مادران می باشند، ولی با ما هم عقیده و آرمانند، به زودی متولد می شوند، و دین و ایمان به وسیله آنان تقویت می گردد.^۲

۳- اجماع

در میان اندیشمندان اسلامی کسی را نمی توان پیدا کرد که مخالف تکثیر نسل باشد، در اکثر کتابهای فقهی مانند: کتاب تذکره آوردن اولاد بیشتر را دستور پیامبر دانسته و محقق کرکی و شهید ثانی ازدواج را عاملی برای تکثیر نسل و داشتن فرزند صالح شمرده است.^۳ فیض کاشانی نیز در مفاتیح الشرایع و بحرانی در کتاب حقایق، کثرت نسل را به عنوان یک هدف دینی برشمرده است که اگر ازدواج با نیت تحقق آن انجام شود عبادت خواهد بود، هر چند فقهاء به اجماع در این مسأله تصریح نکرده اند، اما می توان گفت مخالفی در این باب دیده نشده است،

^۱ ابن حنبل، احمد، مسند احمد بن حنبل، محققین: لحام، سعید محمد و همکاران، بیروت: موسسه الرساله، دوره ۵۰، جلدی، ۱۴۱۶ ق.

ج ۱۰: ۲۰۵

^۲ نهج البلاغه، خطبه ۱۲

^۳ محقق کرکی، علی بن حسین، جامع المقاصد، قم: موسسه آل البيت؛ الاحیاء التراث، ۱۳۷۴، ج ۹: ۱۲

البته ممکن است گفته شود به دلیل وجود روایات فراوانی که می تواند مستند فتوای فقها باشد چنین اجماعی مدرکی بوده و دلیل مستقل به حساب نمی آید.^۱

۴- دلایل عقلی

بر اساس قاعده «کل ما حکم به العقل حکم به الشرع» که مورد قبول اصولیین شیعه است اگر عقل از طریق یک برهان یقینی به یک حکم قطعی برسد، باید به موافقت شریعت با آن حکم فتوا دهیم و از آنجا که زندگی انسان - به ویژه انسان مسلمان اهل ایمان - حیاتی سراسر خیر است و تکثیر آن باعث توسعه و تکثیر خیر و برکت به حساب می آید پس به حکم عقل، تکثیر نسل و فرزند آوری امری مطلوب عقلی است.^۲

۵- سیره معصومین

سیره معصومین یکی از استدلال های قابل ذکر برای مطلوبیت ذاتی تکثیر اولاد از نظر اسلام است. این سیره از موضع امامت و پیشوایی دینی آنان سرچشمه گرفته است نه از موضع شخصی که در شرایط زندگی متعارف زندگی می کردند. به نقل مرحوم صدوق در کتاب خصال پیامبر اکرم و دارای ۷ فرزند بوده است. شیخ مفید هم در کتاب ارشاد در ذیل زندگی هر یک از امامان معصوم لا تعداد فرزندان آنان را چنین ذکر می کند: امام علی : ۲۷ فرزند؛ امام حسن : ۱۵ فرزند؛ امام حسین : ۶ فرزند؛ امام سجاد : ۱۵ فرزند؛ امام باقر : ۷ فرزند؛ امام صادق : ۱۰ فرزند؛ امام کاظم : ۳۷ فرزند؛ امام رضا فرزند؛ امام جواد ۴ فرزند؛ امام هادی ۵ فرزند؛ امام حسن عسکری : ۱ فرزند. برخی برای رد این دلیل به عنوان دلیلی برای تکثیر اولاد چنین می گویند که، در زمان بیشتر امامان معصوم (ع) عرف بر این بود که همسران متعدد و اولاد فراوان داشته اند. اما کثرت فرزندان معدودی از امامان مانند علی (ع) و امام کاظم (ع) را

^۱ میرزایی، نیکتا، ۱۳۹۵، ضرورت افزایش جمعیت و فرزند آوری از دیدگاه قرآن و روایات و علم پزشکی، کنفرانس ملی دانش و فناوری

روانشناسی، علوم تربیتی و جامع روانشناسی ایران، تهران، ۵۹۱۲۹۶، <https://civilica.com/doc/591296>

^۲ میرزایی، نیکتا، ۱۳۹۵، همان

یا باید ناشی از ویژگی های شخصی آنان و یا نتیجه شرایط سیاسی خاص آن دوره ها و نیاز به فرزندان بیشتر برای تحقق اهداف مورد نظرشان دانست. اما هیچ یک از این عوامل به نفع نظریه اول نیست. راه سوم، آن است که تعداد فرزندان زیاد این امامان که مصداق کثرت نسل است - روش و سیره اصلی امامان دانسته و کم بودن فرزندان برخی از امامان را ناشی از موانع فردی و اجتماعی به شمار آوریم. در این صورت نظریه اول تایید می گردد. اما در این صورت باز هم این سؤال مطرح است که آیا منشأ این سیره تکثیر اولاد از موضع امامت آنان ناشی شده، یا فضای حاکم بر زندگی متعارف آن روز منشأ این سیره شده است؟ اگر تمام جنبه های زندگی امامان معصوم - از جمله مسأله عطای فرزند به معصومین، حتی فرزندان غیر معصوم آنان را امری ملکوتی ببینیم سؤالات فوق مطرح نخواهد بود. اما با توجه به ابهام های موجود نمی توان سیره روشن و اطمینان بخشی از معصومین را که بتواند مبنای حکم شرعی قرار گیرد ثابت کرد.^۱

۶ - سیره عقلا

هر گاه سنت و روشی در زندگی متعارف مردم رایج گردد - و بدانیم در زمان معصوم هم این عمل رایج بوده - می توانیم از این راه مقبولیت آن روش را نزد صاحبان شریع ثابت نماییم، اما برای این نتیجه گیری لازم است که معصومین با این روش عملی مخالفت نکرده باشند و یا به نحوی موافقت خود را با آن اعلام کرده باشند. پس زمانی که روشی در جامعه فراگیر بوده و اهل شریعت هم با آن درگیر بوده اند به طوری که اگر شارع آن را قبول نمی داشت باید مخالفت خود با آن را به صورت علنی ابراز می کرد در این صورت از عدم ردع و عدم ابراز مخالفت شارع می توانیم موافقت شریعت را بدست بیاوریم. حال باید دید آیا تکثیر نسل در زمان معصومین به عنوان روشی متعارف در جامعه عربی آن روز رایج و مسلط و حاکم بوده است به گونه ای که کسانی که آن را رعایت نمی کرده اند تنها به دلیل مشکلی خاص از آن

^۱ میرزایی، نیکتا، ۱۳۹۵، همان

روی بر می تافته اند؟ در پاسخ می توان گفت این سیره به قدری در جامعه آن زمان غالب بود که در صورت مخالفت شارع، باید صریحا مخالفت خود را با آن اعلام می کرد. نکته اصلی این است که از این سیره تنها یک امر جواز تکثیر نسل - بدست می آید و چون رواج این سیره در جامعه آن روز عربی به عنوان یک عرف اجتماعی بر اساس علل و ملاکهایی همچون: تفاخر قومی قبیله ای، قدرت اجتماعی و مالی و سیاسی ناشی از کثرت فرزندان و افراد قبیله بوده و هیچ کدام از این ملاکها مورد قبول شریعت نیست پس باید نتیجه گرفت که مطلوبیت تکثیر نسل در جامعه عربی آن روز دلیلی بر مطلوبیت شرعی آن نبوده است. آنچه بیان شد تنها مربوط به بررسی دیدگاه اسلام در زمینه افزایش جمعیت از ناحیه فرد و خانواده بود، بدون شک گاهی شرایط اجتماعی یا اقتصادی یک کشور، ایجاب می کند که یک حکومت، برنامه ریزی هایی را جهت کنترل جمعیت اخذ نماید و این سیاست تا زمانی که شرایط ویژه و ضرورتها حاکمند، ادامه یابد. همین پیروی از سیاست های جهانی و ترغیب مداوم و هنجارسازیها نسبت به داشتن فرزند کم این خطر را به دنبال خواهد داشت که کشور در آینده با رشد منفی جمعیت و پیری جمعیت، رو به رو گردد، پدیده ای که اکنون بسیاری از کشورهای غربی از آن رنج می برند و اتخاذ سیاست های تشویقی برای داشتن فرزند بیشتر هم چندان مؤثر نیفتاده است. قابل ذکر است که کم فرزند بودن خانواده ها در کشورهای غربی حاصل طبیعی صنعتی شدن است نه توصیه و برنامه ریزی دولتمردان؛ اما اگر به هر دلیل اگر پدیده ای شکل هنجار به خود گرفت و به فرهنگ عمومی تلقی گردید، تغییر وضعیت و مبارزه با آن بسیار مشکل خواهد شد. مخصوصا که تغییر نگرش به تعداد افراد خانواده و علاقه به داشتن یک خانواده کوچک در خانواده هایی که مرقه هستند، عموما متأثر از توجه به خوش گذرانی، پرداختن به علایق شخصی و دست یابی به آزادی و رفاه بیشتر است، که متأسفانه در جامعه اسلامی ما نیز به هر دلیل این نگرش رواج یافته و نه تنها در قشر مرفه، که در قشر متوسط و ضعیف جامعه نیز رواج یافته است. بنابراین باید سیاست های جمعیتی کشور بر اساس کارشناسی دقیق و مستقل از راهبردهای جهانی و بر اساس مصالح همان کشور، تا زمانی که ضرورت اقتضا می کند پیگیری شود. توجه داشته باشیم؛ هر چند مشکلات ناشی از افزایش

جمعیت در یک کشور، تا حدودی به خاطر توزیع نامناسب جمعیت و تراکم جمعیت در شهرها یا عدم بهره برداری صحیح از منابع طبیعی در یک کشور است؛ اما با برنامه ریزی صحیح و کارشناسانه، احتمال خارج شدن کشور از برخی از تنگناهای موجود وجود دارد. در ادامه به ضرورت لزوم فرهنگ سازی نسبت به تکثیر نسل می پردازیم. امروزه نمی توان این حکم - فرهنگ سازی به امر تکثیر نسل - را بدون هر گونه پیش زمینه ای در جامعه انتشار داد اگر حاکم یا حکومت اسلامی بخواهد این امر را در میان جامعه ترویج کند باید زمینه و شرایط و امکانات لازم آن را نیز فراهم سازد باید مسائل مربوط به درمان و نگهداری و مراقبت از پدر، مادر، اولاد و نیز کمک در هزینه های آنها را مورد توجه قرار دهد. اما در مورد توجه اسلام به عوامل تقویت کننده و پشتیبانی از تکثیر جمعیت باید بگوییم: این نکته کاملاً صحیح است که برخی از احکام اسلام با برخی دیگر کاملاً مرتبط و به هم تنیده اند. اگر در اسلام نسبت به تکثیر نسل ترغیب شده است این چنین نیست که شارع به همین حکم بسنده نماید و سایر امور مرتبط با آن را در نظر نگیرد. خداوند متعال لزوم اشتغال و فعال بودن انسانها را بسیار مورد تأکید قرار داده است. نسبت به کسب حلال و تولید بسیار سفارش نموده است، نسبت به این که انسان حتی تا لحظات آخر عمرش باید به کار اشتغال داشته باشد سفارش نموده است. نسبت به لزوم تربیت اولاد و توجه به خانواده و کمک نمودن به آنها و مراقبت از آنان دستوراتی را صادر نموده است. حتی در مورد کودک از یک سال قبل از تولد او دستوراتی را به پدر و مادر در جهات مختلف صادر نموده است. اموری را که موجب فقر می شود را کاملاً بیان فرموده است، انسان را به قناعت و عدم چشم داشت نسبت به اموال دیگران ترغیب نموده است. بنابراین چنین نیست که بگوییم در اسلام فقط نسبت به تکثیر نسل سفارش شده اما جهات دیگر در نظر گرفته نشده است.

بخش هفتم: ایران؛ مشوق های ضعیف، اجرای ضعیف تر

کشور ما با کاهش جمعیت جوان و فعال روبروست. اما چه اقداماتی در این سال ها برای تشویق خانواده ها و زوج های جوان به فرزندآوری چه کارهایی انجام شد؟ در سال ۱۳۹۱ شورای

عالی انقلاب فرهنگی طرحی را تصویب و به دستگاه‌های اجرایی ابلاغ کرد که بر مبنای آن مشوق‌هایی همچون وام، سکه طلا، مسکن ارزان، زمین و تخفیف‌های مالیاتی برای افزایش جمعیت در نظر گرفته شود. بدین منظور، دولت برای فرزند اول والدین زیر ۲۵ سال نیم سکه، فرزند دوم یک سکه، فرزند سوم یک و نیم سکه، فرزند دوم والدین ۲۵ تا ۲۹ سال نیم سکه، فرزند سوم یک سکه، فرزند چهارم یک و نیم سکه، فرزند سوم والدین ۳۰ تا ۳۹ سال نیم سکه و برای فرزند چهارم یک سکه هدیه داده خواهد شد. واضح است که با بالا رفتن سن ازدواج و رسیدن آن به ۲۸ سال در میان پسران و ۲۴ سال برای دختران و فاصله میان ازدواج تا فرزند اول، عملاً کمتر زوجی مشمول دریافت این هدایا می‌شود و اساساً نیم سکه و یک سکه حتی هزینه‌های رفت و آمد زنان باردار به مطب و بیمارستان را هم پوشش نمی‌دهد، چه رسد به اینکه انگیزه‌ای شود برای زودتر ازدواج کردن و زودتر بچه‌دار شدن! پیش از آن نیز در دوره ریاست جمهوری محمود احمدی‌نژاد پرداخت یک میلیون تومان به ازای تولد هر فرزند تصویب شد که بدلیل عدم تأمین منابع مالی آن، اجرایی نشد. دو برابر شدن "حق عائله‌مندی" کارمندان و کارگران، "پرداخت پاداش اولاد به صورت ماهانه"، "اعطای مشوق‌های مالیاتی به خانواده متناسب با تغییرات در بُعد خانوار" و "حمایت از طراحی، ساخت و واگذاری مسکن‌های چند نسلی به خانواده‌های گسترده" از دیگر مشوق‌های پیش‌بینی شده در مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی است. از جمله دیگر مصوبات جدید قائل شدن معافیت‌هایی برای سربازان متأهل و دارای فرزند است. بدین ترتیب که از سال ۱۳۹۴ با افزایش خدمت سربازی به ۲۴ ماه، سربازان متأهل ۲۱ ماه خدمت خواهند کرد و به ازای هر فرزند نیز از سه ماه کسری خدمت برخوردار خواهند شد. با توجه به اینکه خدمت سربازی به تنهایی یکی از عوامل تأخیر در ازدواج برشمرده می‌شود، معافیت‌هایی ازین دست می‌تواند راهگشا باشد. گرچه خدمت دوره ضرورت طی سال‌های اخیر بدلیل کاهش جمعیت جوان و به تبع آن کاهش سرباز افزایش یافته است و در مورد اخیر نیز از ۲۱ ماه به ۲۴ ماه افزایش پیدا کرده و پس از آن ۳ ماه کسری خدمت برای متأهلین در نظر گرفته شده است که در مجموع توجه به خدمت سربازی متأهلین، گامی مثبت ارزیابی می‌شود که تقویت آن و لحاظ کردن معافیت‌های بیشتر

می‌تواند- به عنوان یک پیش شرط سستی - نقش بسزایی در پایین آمدن سن ازدواج داشته باشد.^۱ همچنین سیاست‌های تشویقی دیگری برای افزایش جمعیت تدوین شده است که بخشی به حوزه فرهنگ سازی، تسهیل ازدواج، ترویج ازدواج آسان و پایین آوردن سن ازدواج اختصاص پیدا کرده و بخش دیگری هم به مشوق‌های اقتصادی اختصاص پیدا کرده است که مهمترین دغدغه و نگرانی مردم از عقیم ماندن این مصوبه ها در وزارتتوی اجراست.

بخش هشتم: راهکارهای افزایش جمعیت ایران

نمودار رشد جمعیت در کشورهای پیشرفته و تازه توسعه یافته نشان می‌دهد کاهش نرخ رشد جمعیت و معضل پیری عمومی از جمله مشترکات این کشورهاست و سال‌هاست سیاست‌های تشویقی در این کشورها اجرا می‌شود؛ بدین ترتیب اینگونه دریافت می‌شود که توسعه تک‌بعدی اقتصادی - صنعتی صرف، موجب کاهش تمایل جامعه به زاد و ولد و تشکیل خانواده - بویژه خانواده‌های پرجمعیت شده است. به گزارش سازمان جهانی بهداشت، جمعیت ۶۰ ساله و بالاتر از ۶۰ سال جهان تا سال ۲۰۵۰ به دو میلیارد نفر خواهد رسید که نسبت به سال ۲۰۰۰ میلادی سه برابر می‌شود. راه‌های تشویق مردم برای افزایش جمعیت می‌تواند روش مؤثری برای افزایش جمعیت تلقی شود. نهادها و سازمان‌ها با کارهای علمی، زمینه تشویق مردم و امیددهی به آنان برای فرزندآوری بیشتر را ایجاد کنند و باید مراکز فرهنگی خانواده‌ها را نسبت به افزایش فرزند آگاه کنند، چرا که جامعه ما در آینده نیاز به افزایش جمعیت و اضافه شدن قشر جوان به جمعیت دارد. بی‌تردید یکی از محورهای اصلی رشد و توسعه اقتصادی نقش قشر جوان و تأثیر آنان است. لذا با افزایش جمعیت، کشور دیگر با مشکلات بیشتر مواجه نخواهد شد. سازمان آموزش و پرورش نیز می‌تواند با آموزش راه‌های افزایش جمعیت و فواید آن تأثیر مثبت و شگرفی در افزایش جمعیت داشته باشد. زیرا دانش آموزان اهمیت بیشتری به این موضوع می‌دهند و در آینده می‌تواند به عنوان یک فرهنگ در جامعه جا بیفتد. از سوی

^۱ سپاه پور، بیتا؛ بررسی علل گرایش به تک فرزندی زنان شاغل در سازمان مرکزی دانشگاه آزاد اسلامی و زنان دبیر منطقه ۴ - آموزش و پرورش استان تهران پایان نامه، استاد راهنما: کفاشی، مجید - تاریخ ارائه: ۱۳۹۶ - دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

دیگر، کاهش رشد جمعیت باعث از بین رفتن رشد و توسعه اقتصادی می‌گردد. متأسفانه شاخص‌های اقتصادی به جای کمک به رشد جمعیت باعث پیشرفت آن می‌شود. نمی‌توان رشد جمعیت را دستوری محقق کرد. بلکه بصورت علمی و با درایت و حمایت و پشتیبانی مدیران بایستی نگریست. اگر بخواهیم به این امر به صوت دستوری نگاه کنیم نتیجه آن خواهد شد که کیفیت فدای کمیت شده است و از رشد جمعیت نمی‌توانیم نتیجه مورد نظر را دریافت کنیم. اگر رشد اقتصادی در جامعه زیاد باشد میل خانوارها به افزایش جمعیت بیشتر می‌شود. همکاری سازمان‌ها و نهادها و بررسی دقیق همه راه‌ها برای ترویج فرهنگ افزایش جمعیت و تشویق مردم برای این کار، فراهم کردن زیر ساخت‌های افزایش جمعیت را ضروری و لازم می‌سازد، در غیر این صورت افزایش جمعیت یک نوع تهدید برای کشور حساب می‌شود. می‌توان با روش‌های تشویقی فرزند آوری همچون دادن مبالغ نقدی در صورت فرزندآوری و دادن مرخصی‌های کاری به مادران باردار و دادن بیمه‌ها و حقوق‌هایی در ضمن بارداری به تشویق فرزندآوری آنان کمک کنیم. لذا راهکارهای افزایش جمعیت در ایران را در دو سطح ساختاری (در سطح نهادها و سازمان‌ها و کلان نگرانه) و هم چنین در سطح عاملیت (در سطح اشخاص، گروه‌ها، و خردگرایانه) می‌توان تقسیم نمود.

بخش نهم: سطح ساختاری

۱) بسته فرهنگی - مذهبی و تغییر سبک زندگی؛ استمرار اثربخشی اجرای برنامه‌های افزایش جمعیت نیازمند طراحی و اجرای بسته فرهنگی - مذهبی و ترویج سبک زندگی ایرانی - اسلامی می‌باشد. لازم است در این بسته، ازدواج در سن مناسب، استحکام خانواده، تشویق به فرزند آوری، کاهش فاصله تولد اولین فرزند با ازدواج و موضوع سقط جنین مدنظر قرار گیرد؛ بنابراین ضروری است از ظرفیت رسانه‌ای کشور به خصوص رسانه ملی با تهیه و پخش پرتعداد آگهی، فیلم، سریال، مستند، خبر و همچنین فعالیت‌های هدفمند در رسانه‌های مجازی استفاده شود. به علاوه قرار دادن موضوع جمعیت در زمره مباحث اصلی دانشگاه‌ها، حوزه‌ها و سایر مراکز علمی

و تبلیغی مانند منابع و هیئت های مذهبی می تواند مثر ثمر واقع شود. به منظور موفقیت در ثمر دهی بسته مذکور، علاوه بر ایجاد اجماع نخبگانی به خصوص در میان متخصصین حوزه سلامت توسط وزارت بهداشت، لازم است تمام نهادهای حاکمیتی به ویژه شورای عالی انقلاب فرهنگی، سازمان تبلیغات اسلامی، سازمان صداوسیما و امثالهم نیز از تمام امکانات خود در این راستا استفاده نمایند.

(۲) تعیین یک متولی مشخص؛ با توجه به فقدان متولی معین و پراکندگی نهادهای تصمیم گیر و موازی کاری در سیاست های جمعیتی، ضروری است مجلس شورای اسلامی زمینه لازم برای تفویض اختیارات به یک نهاد مشخص جهت پیگیری موضوع در وزارتخانه ها و نهادهای مختلف کشوری و انتشار گزارش ادواری را فراهم نماید.

(۳) ساماندهی وضعیت سقط جنین و غربالگری های زمان بارداری؛ به نقل از برخی مسئولان وزارت بهداشت در ایران، سالانه بیش از ۳۰۰ هزار سقط جنین به خواست والدین و اغلب با عاملیت یک نفر آشنا به امور درمانی اعم از پزشک، ماما، بهورز و غروشدگان دارو اتفاق می افتد که قاطبه این جنین ها مشروع هستند. احیاء و تقویت نظارتی وزارت بهداشت، سازمان نظام پزشکی و نظام مامایی با کمک، همراهی و هماهنگی کامل قوه قضائیه از جمله با تقویت قوانین و تدوین آیین نامه اجرایی مشخص کردن برای برخورد جدی، قاطع و مستمر با عاملان سقط جنین، باعث کاهش آمار خواهد شد.

(۴) حذف رویکرد عقیم سازی رایگان زنان (توبکتومی)؛ در حال حاضر زنانی که واجد شرایط اعلامی از سوی وزارت بهداشت می باشند بصورت رایگان و با بودجه دولتی تحت عمل جراحی عقیم سازی قرار می گیرند، که رایگان بودن و پرداخت هزینه آن از سوی دولت جای سوال دارد. به نظر می رسد، در شرایط اضطراری و با رعایت

دستورالعملهای اعلامی، برای حفظ جان شخص، این عمل نیز مانند سایر جراحی های حیاتی دیگر می تواند به صورت آزاد یا با استفاده از بیمه و یا مدد کاری اجتماعی انجام شود. منابع آزاد شده از محل حذف عقیم سازی رایگان را می توان در جهت برنامه های افزایش جمعیت صرف کرد.

۵) تغییر رویکرد در سقف فرزند آوری و انجام عمل سزارین؛ در سیستم درمانی کشور، تشویق سزارین به وضوح دیده می شود که این امر دلایل مختلف دارد و باید به طور جد و هوشمندانه از آن جلوگیری شود. همچنین لازم است علاوه بر تشویق به ازدواج جوانان و بارداری در سال های ابتدایی پس از ازدواج، با توجه به بهبود شرایط مراقبتی و ارتقا تخصّص های مورد نیاز، سیستم بهداشتی کشور بارداری بالای ۳۵ سال را مورد مذمت قرار ندهد.

۶) مشوق های اقتصادی؛ اعطای مشوق های اقتصادی جهت فرزند آوری و حذف موارد ضد انگیزشی، رویکردی است که حتماً باید مدنظر قرار گیرد. ارائه مشوق های مختلف اقتصادی و مالی برای داشتن حداقل ۳ فرزند (با توجه به سطح نرخ جانشینی در ایران)، گامی بزرگ و مهم در جهت اجرای سیاست های کلی جمعیت خواهد بود که تدابیر و اقدامات جدی سه قوه و سایر نهادها را می طلبد. هم اکنون ارائه انواع مشوق های مالی برای ازدواج، فرزند آوری و کمک هزینه فرزند پروری در بسیاری از کشورها مرسوم است و در این میان کمک هزینه ماهانه فرزند پروری از اقدامات پرتکرار ترویجی برای افزایش جمعیت می باشد.

۷) محدود کردن ارائه اقلام رایگان ممانعت از بارداری مگر در موارد بسیار پرخطر؛ پیشنهاد می گردد منبع مالی تأمین و توزیع رایگان این اقلام به میزان بسیار زیادی کاهش یابد و فقط به آن دسته از افرادی که سلامت جسمی، روانی، اجتماعی و معنوی آن ها را به خطر می افند، محدود گردد.

۸) اختصاص ضریب در کارانه مراقبین سلامت؛ پیشنهاد می‌شود به کارکنان حوزه بهداشت دانشگاه‌های علوم پزشکی به‌ویژه به‌ورزان و مراقبین سلامت که در بین خانواده‌ها و جمعیت تحت پوشش آنان، نرخ ازدواج و فرزند آوری، برجسته و در جهت ارتقاء باشد، کارانه پرداخت گردد (همچنان که تا مدت‌ها به‌ورزان برای اقدامات ذیل برنامه تنظیم خانواده پاداش / کارانه دریافت می‌کردند).

۹) افزایش کیفیت مدارس دولتی؛ ازجمله مهم‌ترین و بزرگ‌ترین دغدغه‌های پیش روی قشر متوسط جامعه، از یک سو تربیت فرزندان با تحصیلات عالی و از سوی دیگر، هزینه تحصیل در مدارس غیردولتی است. افزایش کیفیت مدارس دولتی به‌خصوص در دوره پیش‌دبستانی و دبستان باعث کاهش معنی‌دار هزینه فرزند پروری و رفع نگرانی این گروه و در نتیجه افزایش مولید خواهد شد. لیکن علی‌رغم تأکیدات مقام معظم رهبری و مسلمات علمی، همچنان برخی اشخاص در بخش‌های مختلف حاکمیتی به آموزش و پرورش، نگاه هزینه‌ای دارند نه سرمایه‌گذاری، و اصرار می‌ورزند که وظایف دولت در این بخش به طرق مختلف به بخش خصوصی سپرده شود. با توجه به تعداد مولید سالانه، تلاش در جهت کاهش تدریجی مدارس غیرانتفاعی حداقل برای دوره دبستان و رایگان کردن پیش‌دبستانی، پیشنهاد می‌گردد.

۱۰) تشویق ویژه مادران متولد دهه شصت به‌عنوان یک اقدام فوری و ضروری؛ با توجه به تبلیغ فراوان و نهادینه شدن سن ۳۵ سالگی به‌عنوان حداکثر سن فرزند آوری مادران در اذهان، از سال ۱۳۹۵ با ۳۵ ساله شدن اولین گروه از متولدین دهه شصت، تعداد مولید سالیانه، سیر نزولی پیدا کرده است و در ۲ سال آینده توده جمعیت زنان مولد کشور یعنی زنان متولد دهه شصت، وارد ۴۰ سالگی خواهند شد و به‌سرعت ظرف چند سال از سن بهینه فرزند آوری عبور خواهند کرد. با توجه به عدم تناسب میزان تولد نوزادان در این گروه سنی با جمعیت بیش از ۸ میلیون نفری آنان، در صورت عدم تغییر روند در دو سال حیاتی پیش رو، وضعیت جمعیتی کشور قطعاً در آینده

نزدیک دچار چالش جدی خواهد شد؛ بنابراین ترغیب خانواده‌ها در گروه سنی مزبور برای فرزند آوری به روش‌های مختلف حتی مشوق‌های مالی، ضروری و حیاتی به نظر می‌رسد؛ با توجه به حاکمیتی بودن موضوع جمعیت و فوریت آن و حساسیت ویژه گروه سنی مذکور، ضروری است از تمام ظرفیت‌های کشور در تشویق و حمایت‌های لازم برای فرزند آوری مادران دهه شصت استفاده گردد.

۱۱) رصد پیوسته شاخص‌های مهم جمعیتی؛ از قبیل نرخ ازدواج، نرخ طلاق، میانگین فاصله ازدواج تا اولین حاملگی و بالاخره نرخ باروری در گروه‌های سنی مختلف می‌تواند برنامه‌ها را هدفمند سازد.

۱۲) ایجاد اشتغال؛ برای جوانان در روستاها و شهرهای کوچک سبب کاهش مهاجرت جوانان و به‌خصوص جوانان تحصیل کرده به شهرهای بزرگ‌تر می‌شود.^۱

۱۳) طرح‌های تشویقی دولت مثل دادن مسکن به افرادی که از ۴ فرزند بیشتر دارند.

۱۴) ارائه تسهیلات ویژه برای فرزندان جدید.

۱۵) گسترش تبلیغات رسانه‌ای و فرهنگ سازی برای نسل‌های آینده از طریق رسانه‌های جمعی و بیلبوردهای شهری.

۱۶) پرداخت هزینه‌های دوران حاملگی تا ۵ سالگی نوزاد.

۱۷) باز کردن حساب‌های آتیه برای نوزادان برای تأمین آینده آن.

۱۸) اطلاع‌رسانی به مردم در مورد آینده جمعیت ایران و چالش‌ها و مشکلات آینده، کاهش عوامل ناباروری.

^۱ <http://www.ams.ac.ir>

۱۹) آموزش روش صحیح تغذیه ورزشی و لباس برای جلوگیری از ناباروری زنان و مردان.

۲۰) گران کردن وسایل جلوگیری از بارداری، ممنوعیت و جلوگیری از سقط جنین در مراکز مخفی سقط جنین.

۲۱) نظارت و کنترل دقیق دولت با رویکرد آینده‌نگری.

۲۲) ارائه تسهیلات ویژه از طرف دولت برای فرزند دوم، مثل ارائه مسکن مهر و ...

۲۳) ارائه خدمات ویژه برای شهرهای مختلف برای صعود جمعیت، نظیر استان شدن شهرستان‌ها.

۲۴) کاهش هزینه‌های زایمان و تعلق گرفتن بیمه‌ی تکمیلی.

۲۵) تغییر دادن طرز فکر افراد شهرنشین، با استفاده از رسانه‌ها و فرهنگ سازی.

۲۶) استقلال فرزندان در سن ۱۸ سالگی مانند سایر کشورها.

بخش دهم: سطح عاملیت

۱) ایجاد ذخیره‌های ویژه توسط مردم برای تأمین وضعیت اقتصادی خانوارها.

۲) ایجاد آسایش و آرامش در بین افراد خانواده توسط اقوام و پدر و مادر جهت آسایش روانی و دوری از مشغله‌های فکری.

۳) تشویق پدر و مادر جهت فرزند آوری فرزندانشان.

۴) کاهش تجمل گرایی و ترویج فرهنگ ساده زیستی.

۵) ایجاد ذوق و تشویق دختران توسط مادرهای خود جهت فرزند آوری.

۶) زشت دانستن طلاق و زندگی تک‌زیستی در میان خانواده‌ها که کسی این کار را انجام ندهد.

۷) افزایش درآمد و کاهش هزینه‌ها تا سرپرست خانواده میل به افزایش بچه داشته باشد.

۸) کاهش اختلافات سنی بین مرد و زن و تشویق والدین به ازدواج.

۹) گذشت خردمندانه برای پیشگیری از فروپاشی خانواده‌ها و تعیین زمان خاص برای طلاق.

۱۰) کاهش عواملی چون: مواد مخدر، دخالت اطرافیان، ضرب و شتم.

۱۱) افزایش احساسات و عشق در خانواده‌ها برای پایدار کردن زندگی زناشویی.^۱

نتیجه‌گیری

در اسلام تکثیر نسل امری مطلوب است و در قرآن و روایات به مطلوبیت آن اشاره شده است و این به خاطر تأثیری است که این امر در سعادت‌مندی خانواده و جامعه دارد، و این همان چیزی است که علامه طباطبائی آن را نقش نسل مسلمان در ساختن جامعه ای توحیدی عاری از شرک و فساد معرفی کرده و تحقق آن را مهم‌ترین مقصد شریعت و دین دانسته است. مطلوبیت افزایش نسل در همه شرایط زمانی و مکانی و برای همه مسلمانان عمومیت دارد، حتی در زمان کثرت جمعیت نیز مطلوبیت خود را از دست نمی‌دهد و همان عامل معنوی ذاتی نقش تعیین‌کننده اش را در رجحان تکثیر جمعیت مسلمانان ایفا می‌کند و اگر کثرت جمعیت موجب افزایش شوکت و قدرت دنیایی جامعه اسلامی شود به حکم عقل و شرع بر رجحان و مطلوبیت آن افزوده می‌شود، از این روی دولتمردان مسلمان موظف اند برای تکثیر

^۱ محمدحسین پوریانی مدیر مرکز مطالعات اجتماعی - فرهنگی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی <http://www.isca.ac.ir>

نسل مسلمانان و افراد جامعه اسلام نه فقط به عنوان وسیله ای برای حفظ افزایش قدرت سیاسی و اقتصادی و ... کشور بلکه با هدفی متعالی - برنامه ریزی کرده و تلاش کنند تا همه موانع را که بر سر راه تحقق این هدف والا وجود دارد از سر راه بردارند. و همه جامعه اسلامی نیز در نقش پدر و مادر و خانواده، در به تحقق رساندن این امر مسئولیتی الهی بر عهده دارند.

به نظر می رسد با برنامه ریزی درست و فرهنگ سازی می توان نگرش حاصله در دو دهه اخیر را تحت تاثیر قرار داد و با بررسی دقیق و ریشه یابی عمیق، علل موثر بر این نگرش را اصلاح و بازسازی نمود.

در این راستا پیشنهاداتی در متن ارائه گردید که امیداست بتوان مد نظر قرار دادن راهکارهای اجرایی شاهد افزایش جمعیت باشیم.

برخی از پیشنهادات به شرح زیر می باشد:

* تغییر در سبک زندگی که روز به روز در حال گذر از سر طیف سنتی به سمت مدرنیته است.

* فرهنگ سازی با تاکید بر برنامه ریزی بلند مدت ، تاثیر گذاری غیر مستقیم ، نرم و عمیق.

* اهتمام به توسعه فرهنگ ازدواج آسان و به هنگام توسعه روابط خانوادگی و مکمل آن روابط دوستانه با دوستان هم فکر.

* ترویج روحیه جمع گرایی برای تلطیف روحیه ی فرد گرایی.

* توسعه آموزش از سنین پایین تر و به ویژه تمرکز بر آموزش در مدارس.

* استفاده از ظرفیت حوزه تصویر در القای مفاهیم مثبت تکثر فرزند از طریق استفاده در نوشت افزار ها و اسباب بازی ها * در سنین پایین تر و از طریق نماد ها و تصاویر گرافیکی برای مخاطب با سنین بالاتر .

* تقویت روحیه مسئولیت پذیری در افراد.

* استفاده از ظرفیت رسانه اعم از کتاب و فیلم و سریال و انیمیشن و بازی های رایانه ای در این حوزه و بهره گیری از رویکرد القای غیرمستقیم پیام. فراهم کردن بازوان حمایتگر اجتماعی برای مادران.

* نگاه و برنامه ریزی ویژه در حوزه اشتغال نیمه وقت برای بانوان.

* استفاده از ظرفیت مشاوره فردی و گروهی نسبت به عوارض تک فرزندی. داشتن تمهیدات ویژه و حمایت مالی برای خانواده های نابارور.

منابع و مآخذ

قرآن و نهج البلاغه

- ۱) آیت اللهی، زهرا، ۱۳۹۲، اخلاق خانواده، قم: دفتر نشر معارف، هفدهم،
 - ۲) ابن بابویه، محمد بن علی (صدوق)، الخصال، تصحیح: علی اکبر غفاری، قم، دفتر انتشارات اسلامی؛ ۱۳۷۵
 - ۳) ----، من لا یحضره الفقیه، تصحیح: علی اکبر غفاری، قم، مؤسسه نشر الاسلامی التابعه المدرسین، ۱۴۱۳ ق
 - ۴) ابن حیون، نعمان بن محمد مغربی، دعائم الاسلام، قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام، چاپ دوم، ۱۳۸۵ ق
 - ۵) ابن حنبل، احمد، مسند احمد بن حنبل، محققین: لحام، سعید محمد وهمکاران، بیروت: موسسه الرساله، دوره ۵۰ جلدی، ۱۴۱۶ ق.
 - ۶) ----- دوره آثار افلاطون، جمهور، ترجمه محمد حسن لطفی، تهران، خوارزمی، چاپ چهارم، ۱۳۹۰
 - ۷) تقوی، نعمت الله؛ مبانی جمعیت شناسی، تبریز، جامعه پژوه: دانیال، ۱۳۷۸
 - ۸) جابری قمی، محمد علی، جامع الاحادیث، تهران، کتابفروشی اسلامیة. ۱۳۶۹ ق
 - ۹) حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، چاپ اول، تهران: انتشارات ناس، ۱۳۶۴
- ش
- ۱۰) خرازی، سید محسن؛ کنترل جمعیت و عقیم سازی - مقاله؛ فصلنامه فقه اهل بیت (ع)؛ ص ۲۱-۶۹، ۱۳۷۹

۱۱) سپاه پور، بیتا؛ بررسی علل گرایش به تک فرزندی زنان شاغل در سازمان مرکزی دانشگاه آزاد اسلامی و زنان دبیر منطقه ۴ - آموزش و پرورش استان تهران پایان نامه ، استاد راهنما: کفاشی، مجید - تاریخ ارائه: ۱۳۹۶ - دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

۱۲) صادقی، رسول، جمعیت و توسعه: ابعاد و چالش ها، تهران، مرکز مطالعات و پژوهش های جمعیت آسیا و اقیانوسیه. ۱۳۸۸

۱۳) طباطبائی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، چ پنجم، قم، دفتر انتشارات اسلامی ۱۴۱۷ق

۱۴) عمید، حسن؛ فرهنگ عمید، انتشارات امیرکبیر، چاپ اول، تهران، ۱۳۹۵،

۱۵) فولادی، محمد؛ واکاوی جایگاه جمعیت در اسلام ونگاهی به جایگاه آن در نظام اسلامی - مقاله؛ معرفت فرهنگی اجتماعی؛ پاییز ۱۳۹۸ ص ۴۱-۵۵

۱۶) قربانی، رضا؛ تحدید نسل در تشیع؛ پایان نامه ، استاد راهنما: محمدی تاکندی، علی؛ مرکز مدیریت حوزه علمیه قم ۱۳۹۳

۱۷) قطب الدین راوندی، سعید بن هبه الله الخرائج و الجرائح، قم: مؤسسه امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف، چاپ اول، ۱۴۰۹ ق

۱۸) کاظمی پور، شهاب؛ روشهای مقدماتی تحلیل جمعیت، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۷،

۱۹) کلانتری، صمد؛ مبانی جمعیت شناسی، اصفهان، مانی، ۱۳۷۷،

۲۰) کلینی، محمد بن یعقوب ، اصول کافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه. ۱۳۷۵

۲۱) گلپایگانی، زهرا؛ بررسی عوامل موثر بر تغییر نگرش خانواده های ایرانی در خصوص کم فرزندآوری با نگاه به سیاست های جمعیتی - مقاله؛ کنفرانس بین المللی علوم انسانی و روانشناسی و علوم اجتماعی؛ تهران ۱۳۹۴

۲۲) مازندرانی، محمد هادی بن محمد صالح ، فروع کافی، قم: دار الحديث اسلامیه، چاپ اول ، ۱۴۲۹ ق

۲۳) مرادی، عیسی؛ بررسی مبانی فقهی سیاست های جمعیتی؛ پایان نامه، استاد راهنما: خادم الذاکرين، اکبر؛ مرکز مدیریت حوزه علمیه قم ۱۳۹۵

۲۴) محقق کرکی، علی بن حسین، جامع المقاصد، قم :موسسه آل البيت؛ الاحیاء التراث ، ج ۱۲ ، بی چا، ۱۳۷۴

۲۵) مکارم شیرازی؛ ناصر، النکاح، قم: انتشارات امام علی بن ابی طالب؛ چاپ اول؛ ۱۳۸۶

۲۶) میرداداشی، صدیقه سادات؛ آسیب شناسی تربیتی کاهش فرزند؛ پایان نامه ارشد؛ استاد راهنما: کارآمد، حسین؛ دانشگاه جامعه الزهرا ۱۳۹۷

۲۷) نورایی، محمدعلی؛ نقد و بررسی دیدگاهها در سیاست کنترل و رشد جمعیت در جمهوری اسلامی ایران، بر اساس آموزه های اسلامی؛ پایان نامه ، استاد راهنما: کاویانی، محمد؛ مرکز مدیریت حوزه علمیه قم ۱۳۹۵

